

УДК821.161.2 – 1.09:811.161.2'42Стус

**ЛЕКСИКО-ІНТОНАЦІЙНА СТРУКТУРА ВИРАЖЕННЯ
ІРРАЦІОНАЛЬНИХ СТАНІВ ЯК ПЕРЕДБАЧЕННЯ
ВЛАСНОГО ШЛЯХУ В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ В. СТУСА
“ПАЛІМПСЕСТИ”**

Інна Онікієнко

*Криворізький державний педагогічний університет
Крупуї Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
onikienko69@gmail.com*

Онкієнко І. Лексико-інтонаційна структура вираження ірраціональних станів як передбачення власного шляху в поетичній збірці В. Стуса “Палімпсести”

У статті досліджено авторську міфологію В. Стуса та лексико-інтонаційні особливості її вираження. Здійснено аналіз ірраціональних станів, представлених у хронотопі сновидінь. З’ясовано, що активне використання авторського словотворення, демонстрація оксиморонного мислення у визначенні важливих категорій буття, часу і простору тощо зумовлені міфомисленням поета. Виокремлено лексико-інтонаційні засоби, що являють собою ірраціональне підґрунтя поезії В. Стуса. Ламкий та імпульсивний ритм, інтонаційні злети та значущі паузи, еліптичні конструкції, градації, підсилені анафорою, передають психологічні стани, пов’язані із семантикою голосінь і класичною канвою християнських ініціацій.

Ключові слова: інтуїтивне самоосягнення, трансцендентність, міфологема шляху, градація, оксиморон.

Onikienko I. Lexical-intonational expression structure of irrational states as a prediction of one’s own way in the poetic collection of Vasyl Stus “Palimpsests”

The article communicates the mythology of Vasyl Stus and lexical-intonational features of its expression. The analysis is carried out based on the irrational states, and is expressed in the chronotope of dreams.

The mythological thinking of the poet was proved in the process of analysing the poems of the collection, due to the active use of the author’s word formation, demonstration of oxymoronic thinking in determining important categories of life, time and space, etc. It has also been found that the manifestation of creative intuition as an inner force is embodied in the poet’s mythological reconstruction of his own way of life, which he intuitively felt as a correlative pair to Golgotha of the Savior. The outline of Christian initiations is determined, according to which V. Stus foresaw and described his way. Dramatically sharpened perception of the world affected the intonation syntactic features of the poet’s poetry. Fragile

and impulsive rhythm, intonation ups and significant pauses, elliptical constructions, gradations, amplified by anaphora, convey psychological states associated with the semantics of wailing, breaking hands, cracks. These lexical and intonational means determine the irrational basis of V. Stus' poetry. Intensive word formation by V. Stus, variants of tokens to characterize the key image of the collection confirm that palimpsests are the main principle of the author's text formation.

Key words: intuitive self-comprehension, transcendence, path mythology, gradation, oxymoron.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Творчу інтуїцію як найбільш повний спосіб пізнання таємних речей, які не можна ні передати словами, ні осягнути розумом, визнавав ще німецький поет і філософ XVIII ст. Ф. Шлегель [Lanovyk / Лановик 2008 : 80]. Інтуїтивне осягнення в системі модернізму означає проникнення у трансцендентність – можливість сягнути за межу видимого, бачити потойбічне. Інтуїція маркує герменевтичне мистецтво, до різновидів якого належить і поетична творчість Василя Стуса. Прояв внутрішньої сили, недосяжний раціональному розумінню, є реконструкцією авторської інтенції, своєрідним провидінням, зокрема й передбаченням власного шляху. Відчутний інтуїтивно, він виявляється єдино правильним. Обраний не розумом, а серцем, тісно пов'язаний із відчуттям фатального – Долею, з якою не можна розминутися.

Інтуїція як творча сила потужно проявляє себе у віршах В. Стуса періоду ув'язнення, через що вони набувають характеру одкровенень. Оскільки поезія митця концентрує низку ключових векторних характеристик, таких як філософічність, міфологізація, універсальність, позачасовість, то важливою проблемою залишається як опис ірраціональних станів, які пережив митець на шляху свого духовного переродження, так і дослідження лексико-інтонаційної структури вираження цих станів. Розв'язання цієї проблеми допоможе визначити особливості стилю В. Стуса, який формувався як в системі координат міфологічних, глибоко пов'язаних із національними, релігійними архетипами, так і в системі координат європейського модернізму, що загалом вплинуло на модернізацію образів та мови української літератури кінця XX ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Найавторитетнішим дослідником ірраціональних тенденцій у модерній українській літературі є І. Набитович. Дослідник пов'язує ірраціональні переживання з категорією *sacrum*'у, яка у феноменології релігії розглядається як таємниця і ототожнюється з божественністю, з силою, що “викликає в людині контрастивно-гармонійну реакцію – відчуття загрози і страх, а одночасно – захоплення” [Nabytovych / Набитович 2008 : 15].

Щодо містичних віршів В. Стуса періоду ув'язнення, де митець міфологізує власне життя, витворюючи корелятивну пару поет / Христос, то найбільшими напрацюваннями в цьому напрямку є есе К. Москальца “Страсті по Вітчизні” [Moskalets / Москалець 1999] та стаття В. Івашка “Міф про Василя Стуса як дзеркало шістдесятників” [Ivashko / Івашко 1994].

Творчій історії та текстологічним проблемам збірки “Палімпсести” присвячено передмову Д. Стуса до третього тому шеститомного видання творів В. Стуса [Stus / Стус 1999]. Місце збірки “Палімпсести” у творчому доробку В. Стуса, її естетичну концепцію, модифікацію екзистенціалів і концептів розглядали К. Москалець [Moskalets / Москалець 2007], Г. Яструбецька [Yastrubetska / Яструбецька 2010].

Поетичний звукопис та особливості інструментації віршів поета досліджували А. Бондаренко [Bondarenko / Бондаренко 2008], К. Москалець [Moskalets / Москалець 2007].

Метою статті є здійснення аналізу лексико-інтонаційних особливостей вираження ірраціональних станів на означення власного шляху в поетичній збірці В. Стуса “Палімпсести”.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Стус почав формувати збірку “Палімпсести” 1977 р., коли після ув'язнення прибув до селища Матросове Магаданської області на трирічне заслання. Д. Стус наголошує, що тоді у реальному світі батька панували “постійні провокації, непевність, нестерпний побут гуртожитку” [Stus / Стус 1999 : 6]. У світі ж творчому, навпаки, відбувалося самоствердження митця, “певність себе, але певність понад силу і всупереч всім та всьому” [Stus / Стус 1999 : 6]. Тому головним художнім образом збірки поет обрав шлях “до містичного осягнення буття духу” [Stus / Стус 1999 : 17].

Неокресленість межі між матеріальним світом і духовним (божественним), профанним і сакральним розмиває будь-які межі між спогадами минулого та передбаченнями майбутнього, миттєвістю та вічністю, між життям і смертю. Ще до свого першого ув'язнення у статті про В. Свідзінського 1970 р. В. Стус захоплювався здатністю поета розкошувати і в житті, і при конанні, поетичний вислів Свідзінського “зникне розцвітання” назвав геніальним, адже він впритул підводить читача до важливої істини буття : в цьому світі життя врівноважене смертю. Життесмерть як стан буття, як “себенаявність існування” бачились Стусові в розмитості часу і простору, у байдужості до зміни станів – життя чи смерті, – адже вони не порушують тотожності [Stus / Стус 1994 : 356].

К. Москалець наголошує на особливій важливості у творчому доробку В. Стуса віршів, у яких засадничим є релігійний екзистенціалізм, адже ці тексти демонструють “містичну глибину й універсалізм, які нічим не поступаються осяянням Габрієля Марселя” [Moskalets / Москалець 2007 : 17]. Із містичних віршів всуціль складається перша збірка В. Стуса, написана в ув'язненні, – “Час творчості” (1972), друга половина якої містить переклади з Гете. Склали вони й емоційно-сміслову ядро збірки “Палімпсести”. Саме ці вірші, як стверджує К. Москалець, відбили нове народження поета й одночасно входження у нього нової смерті, не риторичної й романтичної, а реальної, “як і в Аллі Горської, зарання” [Moskalets / Москалець 2007 : 18].

У віршах В. Стуса періоду ув'язнення лексико-інтонаційні засоби слугують вираженню станів духовного пересотворення, які виступають найбільш повним способом пізнання власного життєвого шляху та інтуїтивного самоосягнення, яке завжди доповнює божественне призначення.

Міфологема шляху розгортається у багатьох варіантах збірки “Палімпсести”. У вірші “Мені зоря сіяла нині вранці” через авторські мовні новоутвори виражено новий сенс життя ув'язненого поета, який полягав, відповідно до вчення його учителя Г. Сковороди, у духовному самовдосконаленні: жити є “самособоюнаповнення”. У світі абсурду поет обирає для себе самоствердження шляхом внутрішнього “самособоюнаповнення”.

Боротьба зі злом, на яку поет так довго витрачав своє життя, припиняється, як припиняється зовнішній перебіг його біографії. Починається інша боротьба – за збереження своєї поетичної суті. І зло тут бачиться як необхідний елемент будови Всесвіту, що випрозорює добро. Поет ніби самим фатумом чи провидінням мав місію творити добро всупереч повсюдному злу. Тему власного призначення творити добро Стус розгортає у вірші “Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...”. Підставою для справжнього оптимізму митця було усвідомлення вірності собі самому, своїй долі та відчуття духовного звільнення, попри фізичне ув’язнення. Із вірша у вірш Стус вибудовує горизонталь самопізнання й вертикаль вивільненого духу, що стали основою його філософії “самособоюнаповнення”. Так паділ урівноважувався височиною, духовним вивільненням: “*Моя душа, запрагла неба, / в буремнім леті держить путь на стовп / високого вогню...*”. Звукова метафора “стовп високого вогню” твориться на основі етимологічно споріднених слів, а саме, сакральної лексики, пов’язаної із образом високої божественної сили – вогняної стихії, що рухає дух поета. Якщо в мовній системі ці одиниці існують як семантично віддалені, то у вірші вони зближуються, відкриваючи необмежений діапазон духовних перетворень митця. Підсилюючи містичність свого шляху, поет наголошує, що цей шлях пролягає “*аж поза смертні грані людських дерзань*”. Подібна винятковість навіює асоціації лише зі шляхом Спасителя, тому поет визначає його як “шлях правдивий”, себе ж бачить його предтечею, адже укріплений він християнськими ідеалами добра і правди. К. Москалець називає першу тюремну збірку В. Стуса “Час творчості” його творчим “піком”, адже саме вона “пробуджує один з найгрізніших і найблагісніших архетипів – архетип Спасителя” [Moskalets / Москалець 2007 :21]. На думку дослідника, цей архетип залишився провідним і в збірці “Палімпсести”. Г. Яструбецька, навпаки, твердить, що “вже в “Палімпсестах” самоідентифікація з Ісусом Христом зазнала серйозних коректив. Поет усвідомив: людина не може переступити рамки свого земного існування” [Yastrubetska / Яструбецька 2010 : 32]. Не можна не погодитися з обома дослідниками, проте не можна й не помітити, що Стус

у “Палімпсестах” намагається примирити свої найгостріші бінарні опозиції. Задля цього він вдається до оригінальних лексико-інтонаційних засобів, які, з одного боку, допомагають розкрити його ірраціональні стани, а з іншого, – самоствердитися всупереч винищенню та небуттю, залишитися живим або ж лишити по собі вірші – знаки своєї присутності у Всесвіті.

Ірраціональні візії поета на початку його нової дороги пов’язані з передчуттям завершення звичайного людського існування. Ці передчуття описано у вірші “Хлющить вода. І сутінь за вікном ...” Час означено метафорою “вода”. Вогонь, на який летить душа поета, пов’язаний з горішнім рухом духу, вода ж – із падолом. Вода тече й наближує “до реченця”. Звернення до застарілої лексики дало можливість поету уникнути різкого, негативного слова “строк”, яке в уяві читача могло асоціюватися з в’язничним строком. “До реченця” наразі означає “до межі, за якою відкривається інший вимір”. Останньою перепорою до цієї нової дороги були спогади, що пов’язували з минулим та з рідними, але, не підживлені жодними реальними зустрічами, й вони вже перетворилися на “чорні вирви”. Еліптичні конструкції, вжиті поетом, виражають зміну його стану: “Дорогу розміновано – рушай!”. У вірші поступово посилюється оксиморонність поетичного мислення, де під одним значенням об’єднуються протилежні поняття, антонімічні пари. Поет однаково благословляє свої і “сходження”, і “прірви”, прославляє “рідний і нищівний край”. Любов до України, як і власну творчість, В. Стус розглядає як бінарні опозиції, як двокрайність. З одного боку, вони створили його саме таким, як він є, а з іншого, – за них же й піддають знищенню.

Містичний перехід межі описано у вірші “Ще кілька літ – і увірветься в’язь...”, де міфічний фенікс переносить поета від людських сваволь в “ясні чертоги. Можемо спостерігати, як шляхом градації та лексичного прийому нарощування смислів категорія буття набуває універсального змісту і зазнає трансформацій від буття до “небуття” і до “всєбуття”. Поетика В. Стуса на означення ірраціональних станів скрізь носить оксиморонне значення як поєднання непоєднаних смислів, як дуальність всіх таємних речей, їх двокрайність. Так

у названому вірші, прагнучи екзистенційної свободи, яку дає “всебуття”, поет одночасно почуває його “нестерпність”, адже задля свободи належить перейти кульмінаційний момент смерті. Своє майбутнє воскресіння й безсмертя поет бачить у власній творчості. Тому хронотоп поетичного простору збірки охоплює теперішнє, де чекає біда, та майбутнє, де здійсниться щастя.

У вірші “Невже оце ти й є, бідо...” звучить психологічна установка на позитивну можливість відбутися, одночасно вкотре наголошуючи на двокрайності всіх речей, які з ним відбуваються. Емотив “доля” формується навколо лексем “бідо”, “водо”. Звукова інкрустація вірша являє собою асонанси на -о та алітерації *ж / ш*, які передають і шал води, і водночас її тихе, але переконливе жебоніння: “*Шуми, водо, шалій, водо, / і жебони: нам доля – вдасться!*” Ключові життєві екзистенціали утворюють антонімічні пари, які об’єднують в одно протилежні змісти: біда є “*посестрою щастя*”, а доля – “*жар-птиця*” і “*нічна сова*”. Те, що страждання визначили долю митця, свідчить означення простору, в якому “*вогненна в’южить заметіль*”. Поєднання двох протилежних стихій в означеному оксимороні акцентує головну думку поезії: “*Двокрайо обрушає біль нам душу*”, себто є утрати, але є й набутки, є біда, але вона прийшла у парі зі щастям. Самоокреслення власної долі, що вмістила весь діапазон душевних емоцій, передають лексико-інтонаційні засоби на означення ірраціонального стану “фатум”. Саме така доля судилася, з нею не можна розминутися.

Принцип палімпсестів – це основний принцип Стусового текстотворення. У збірці кожен наступний вірш продовжує тему попереднього, а кожен попередній є палімпсестом для наступного. Так, розмову про красу своєї долі продовжено вже у вірші “Цей берег зустрічей – і не збагнеш...”. Поет ще відчуває себе на порозі нових духовних ініціацій, нове духовне народження ще попереду, тому так важко розпізнати красу своєї долі і прийняти її як виняткову, як високу: “*ще повен скверни ти. І недомога / твоя – спізнати долі ліпоту*”. Книжна старослов’янська лексика вживається знову як антонімічна пара: повен скверни, себто пороків, що заважає бачити красу. Необхідно укріплюватися у вірі, щоб змогти пройти свою надто

круту стежку “від царства Сатани до царства Бога”. У цій поезії порівняно з попередньою необмежений діапазон емоцій вкладається, ніби переміщається від нейтральних “біда” і “щастя”, до виразних релігійно-християнських меж злого і доброго – “Сатана” і “Бог”. Стус приймає біблійне уявлення про світ, де царство Сатани існує так само, як і Боже царство. Цього не змінити, як йому здавалося спочатку. Необхідно лише зробити вибір, який простір – добра чи зла – ти укріплюєш власним життям.

Художній варіант авторського самовираження спостерігаємо в оригінальній інтерпретації Стусом відомої народної пісні “Їхали козаки із Дону додому” у вірші “Горить сосна – од низу догори...”. Одразу можна зауважити, що звернення до еліптичних конструкцій демонструє всеохопність трагедії, про яку оповідає автор. У народному варіанті акцент зроблено на виховному моменті, коли матері повинні навчати своїх дочок цноти, а дочки відповідно не порушувати споконвічних морально-етичних норм. У Стусовому вірші головною є драма розчарування дівчини, її обманута довіра, її нещаслива жіноча доля, цей фатум, який присудив їй до загибелі та з’являється в поезії в образі самого Бога. Пан Господь незворушний, не виявляє, на відміну від автора, жодного співчуття дівчині. Він лише виконує призначений їй вирок. І їй нічого не лишається, як прийняти його: “*Йде Пан Господь. Цілуй Господню ризу, / ой чорнобрива Галю, чорнобри...*”. Від горя поет просто захлинається, уриває слова. Занапастивши дівчину, козаки гуляють. І навіть Господь не вступився за неї. Емоційну частину вірша присвячено стражданню дівчини, охопленій полум’ям, і душевним, і вогняної стихії. Звукопис поезії вражаючий. Емотив біль акумульовано навколо звукової метафори на означення крику, голосінь, плачу з алітераціями на *б* та асонансами на *о*, з вигуками, повторами та використанням форм одного й того ж слова: “*біліє, наче біль, за біль біліша*”, “*О як та біла білота болила, / о як болила біла білота!*”. У цьому вірші – інтуїтивне прочування власної долі, коли за віру в нові духовні цінності, що принесли в суспільство шістдесятники, за небажання від них відступитися, зрадити, найбільш одержимим довелося втратити все, згоріти в червоно-чорному полум’ї

тортур і знущань. Кольорова гама вірша канонічна, по народному червоно-чорна. З іншого боку, у цьому вірші канон порушено: поет не вбачає дівчину грішницею, навпаки, називає її святою, просить вибачення за власну та вселюдську немічність, що призвела до безневинної жертви.

Самоозначення поета у вірші “Кривокрилий птах: коротке..” містить майже демонічний образ птаха – “*кривокрилий круком крячу*”. Алітерація на *к* передає трагічне голосіння над своєю долею, передбачення біди. За допомогою градації та дорошування смислу лексеми, поет означає свій шлях через категорію універсальності, що об’єднує всі життєві смисли: “*дорога вседороги / всенезустрічі – всегону*”. Але завершується вірш прагненням врівноважити свої втрати й набутки. Попри те, що новий шлях врочить самотність і страждання, врочить смерть, адже цього хотіли прислужники системи, Стус, як і Шевченко у віршах періоду заслання, самостверджується. Для примирення своїх найгостріших опозицій він вдається до повторів слів-синонімів, які створює за допомогою префікса *пере-* та фразеологізму: “*Але – буду-перебуду, перечую-перебачу. Скільки віку – стільки й труду*”. Вірш свідчить про те, що в ув’язненні Стус трудився і цим своїм трудом перетворював власне *бути* в *перебути*, себто в можливість перетривати, витримати всі випробування, які йому судилися долею. У зв’язку з цим вагомими є спостереження К. Москальця про синтез двох взаємовиключних настанов, які сформували два відмінні типи екзистенційних постав у віршах Стуса, написаних в ув’язненні, – це “кшталтування” і “фатум”. Дослідник пояснює, що кшталтування є настановою романтичною, воно залежить від людських зусиль і вчинків й жодного ірраціонального фатуму, здатного впливати на вибір людини, не існує [Moskalets / Москалець 2007 : 21]. В аналізованій поезії є ірраціональні візії шляху, перед яким опинився поет, але, врівноважуючи ці видіння, митець пише про свій щоденний труд внутрішнього духовного становлення. Цей труд творчості є нічим іншим, як опором небутті, у який несла його стихія води – нова містична “вседорога”.

У вірші “Тюремних вечорів смертельні алкоголі” поет

передає ірраціональне відчуття тюремної реальності, коли відбувалося зближення зі смертю: *“сто мерців, обсівши серце, ждуть / моєї смерті, а свої волі”*. За допомогою метафоричного мовлення Стус змальовує свій шлях утрат і шлях набутків: *“валує дим”* від *“несамовитих днів”*, що спопеляють на попіл, проте втрати парадоксальним чином *“угору поривають”*. Вибудовується вертикаль духу, який вивільняється. Цікаво, що Божа іпостась у Стусових віршах не є статичною. Як його самого екзистенційна подоба являється то через кшталтування духу, то в усій трагічності фатального визначення долі, так і образ Господа мінливий. Благодать і надію на прощення поет отримує по пройдених стражданнях і втратах, а саме на початку тюремних випробувань *“Бог / постав, як лютий бич і можновладця”*. Лише щоденно укріплюючись у вірі, можна було прийняти ці фатальні присуди, покарання і, зрештою, невідворотність смерті.

І. Набитович наголошує, що присутність сакрального в модерних літературах світу свідчить про *“прагнення мистецького впорядкування позірного хаосу людського буття до певної системи”* [Nabytovych / Набитович 2008 : 266]. Духовна система, що складається з ряду ритуальних обрядів або ж *ініціацій*, під час яких індивід переходить від одного статусу до іншого, при цьому неофіта посвячують у потаємне, приховане знання, – така система, як стверджує дослідник, постійно присутня в українській народній творчості [Nabytovych / Набитович 2008 : 279].

Ініціація з філософського погляду є рівнозначною зі зміною екзистенційної ситуації. Духовна лірика В. Стуса періоду ув'язнення містить сповідь поета про той тип ініціацій, який пов'язаний з божественним покликанням (місією творити добро) та з участю в релігійному досвіді, настільки емоційно інтенсивному, що це робило його недоступним для інших. Класична структура канви ініціацій вимагає присутності в ній ритуальної смерті, яка приведе до нового народження. Духовне життя можна започаткувати лише через ініціаційну смерть. Для В. Стуса, на жаль, смерть була реальністю, а не символом чи літературним мотивом. Цим він відрізняється від усіх релігійних неофітів, що задля нового народження проходили умовний обряд ініціаційної смерті. Уже збірка *“Час творчості”* наповнена

віршами, що передають містичні зустрічі поета зі смертю. У збірці “Палімпсести” такі вірші теж не рідкість. Інтонаційно-смісловий малюнок вірша “Коли тебе здолає тлум смертей...” визначає накопичення підрядних часу, градація в поєднанні з анафорою. Невідворотну смерть тут символізують демонічні істоти – “ізовмплєні маруди”, що “понесуть < > геть сперед очей”. Жах від подібних візій врівноважується сакральним відчуттям очікування благостині, прощення, що підтверджено щедрим словотворенням. Лексеми походять з одного кореня і відсилають до релігійних ритуалів: “благостиня / прощєнь, опрощєнь, прощ і прощавань”. Переживання емоцій, пов’язаних зі смертю, має в цьому вірші ще один варіант її образу: “як відшалиє безголовий кипєнь”. Лексема “кипєнь” характеризує розмовне мовлення і означає те саме, що окріп, Стусом вживається в переносному значенні. Вода при кипінні, у час її бурхливого вирування, утворює білу. Це своєрідний пік. У цій поезії вислів “безголовий кипєнь” стосується смертельних страждань, під час яких людина не може здобути власного голосу. Підкреслюючи важливість отримання прощення, поет вступає в діалог з Богом, намагається заручитися його підтримкою, адресує йому запитання, що надає поезії динаміки, діалогічності і водночас свідчить про участь у релігійному досвіді: “чи впустиш, Боже, в царствіє Твоє?”.

Стус не відступає від прагнення подолати хаос та агресію зовнішнього світу, протиставляючи їм християнську релігійну систему, яка дала йому змогу прийняти смерть, подолати страх перед нею, підготувати себе і рідних до життя після смерті. У вірші “Будні тут тобі про свята” присутня класична ініціаційна канва. Навіть тюремну камеру поет починає сприймати як “занадто творчу хату”. За допомогою прийому метафоричної градації описано безліч перешкод для творчості: хоч “тильні погляди буравлять”, хоч “твое зголіле серце тут обмацують руками”, проте висловлюється готовність до наступного етапу духовного перетворення-приборкання пристрастей, що дозволить відчути Божу благодать і отримати у смерті порятунок: “не зважай на те, не сердься / те одвічне, що над нами, / стріли повиймає з рани / і губами обцілує, / адже хвиля пожадана /

убиваючи рятує”.

Завершення свого фізичного існування поет пов’язує із тим відрізком путі, який веде у прірву. Мовотворення Стуса щодо образу шляху, здається, не має меж. У вірші “Сумні і сині, наче птиці...” створено цілий синонімічний ряд епітетів на означення того відрізка путі, на якому відбудеться завершення його земного існування: *путь “спадна, укотиста, узвізна”*. Звуковий образ сурм супроводжує цей час пітьми, маркований тюрмами, етапами, погрозами: *“сурми доль в сто горл ревуть”* (“Сумні і сині, наче птиці...”), *“мідяногорла ремствує сурма”* (“Невідомі закипають грози...”). Звукові метафори вибудовуються навколо емотиву “сурма”. Поетичний звукопис у наведених прикладах має як звуконаслідувальний, так і лейтмотивний характер, коли слова-мотиви добираються залежно від фонічної оболонки слів-тем. Поет утворює нові слова на означення психологічного напруження, невизначеності для передачі своїх ірраціональних станів, пов’язаних із кульмінаційним моментом зустрічі зі смертю. Префікс *не-* ускладнюється додаванням частки *до-*: грози *“невідомі”*.

Завершальний етап ініціального переходу – народження душі після смерті – описано як релігійний досвід, якого набув поет, пройшовши час утрат, сягнувши його піку, у вірші “Той образ, що в відслонах мерехтить”. Новонароджений образ повторюють дзеркала. Один із найчастіше вживаних Стусом міфологічних образів, який означає межу, рубіж між земним і потойбічним світом. Дзеркало слугує засобом заглиблення в небуття. Саме в дзеркалі можна побачити свій смертний час. Хоч у весільних обрядах дзеркало символізувало дружні стосунки. В українському фольклорі дзеркало називають *свічадо*. Те, що такого слова немає у “великорусском языке”, уперше зауважив П. Куліш і назвав його “драгоценным” [Voitovych / Войтович 2002 : 145–146]. Стус часто послуговується лексемою *свічадо* замість *дзеркало*. Але в поезії вжито вислів *“повторюють дзеркалами дзеркала”*. Далі відбувається декодування цього вислову. Оскільки до свого нового народження поет йшов дорогою самопочезань, то він ніби розпорочився у смерті на тисячі подоб. І тепер новорожденна душа, що в *“прискалках жахтить”*, збирає *“в стосики тонкі / усі твої розсіпані”*

відбитки”. На цьому етапі ініціації змінюється й кольорова гама, тло, на якому відбуваються перетворення. Темно-сірі, тьмяні відтінки змінюють сині та золоті кольори: “У синіх вітражах, б’ючи, як млість, / вже золота спалахує подоба”. Вірш завершує звернення поета з молитвою та подякою до Бога за звершене диво: “Знова /душа постала з тліну всежива!”. Префікс *все-* має тут не лише значення всеохопності, як у попередніх поезіях, а й додаткове – перемоги живого над тліном, життя над смертю. Одним з досягнень В. Стуса у збірці “Час творчості” К. Москалець називає “введення трансцендентного до біжучої історії”, що спричинило появу у поетичному мовленні Стуса численних церковнослов’янських, давньогрецьких міфологічних імен та понять, латинізмів. Те, що ці лексеми звучать переконливо й для сьогоденної рецепції, дослідник вважає найбільшим дивом [Moskalets / Москалець 2007 : 26]. Релігійне мовомовлення залишилося актуальним і для “Палімпсестів”.

Ініціації як духовна система відкрили для поета можливість сповіді про свою Голгофу, воскресіння до нового життя, можливість такого через смерть і страждання, що засвідчив своїм життям Син Божий. Ці сповіді й молитви, прославляння Творця за здобуте право творчого самовизначення й склали зміст останньої збірки поета.

Важливим елементом стусівської поетики, а відтак і часопросторової організації його віршів є сновидіння, які виражають поетові роздуми про природу часу. Оскільки реальність трагічна, поет занурюється у спогади і накликає сни. Це занурення в підсвідоме завжди є ніби продовженням реального існування. У вірші “У темінь сну занурюється шлях...” поет намагається описати невідомі досі екзистенційні стани, коли “хочеться сягнути за крайчасу”. Короткі називні речення характеризують ситуацію зламу долі, обірваності життя: “Ось і зламалась твоя дорога. Темінь. Прірва. Край”. Наступне спонукальне речення “Зайди за грань” співвідносне з ірраціональним відчуттям переходу межі, з надлюдськими можливостями. Стус усвідомлює складність завдання, тому й вдається до підсвідомості: найнебезпечніший відрізок його шляху виринає йому зі сну. Вірш завершує зізнання в тому, що

людські можливості мають свої межі: “*Віщу тайну / спізнати серцем, / духу не згубивши / <... >, мабуть, не під силу / нікому з нас*”. Прийом градації дозволяє назвати й зафіксувати нові екзистенційні стани, завдяки чому вірш набуває оповідного характеру, за формою є прозовіршем.

В. Стус інтонаційно урізноманітнює вірш, відшукуючи органічний пластичний символічний образ. Ключові з них – свіча й свічадо, що відбивають біль за втраченим минулим, дорогоцінність якого виражено метафорою “*діямантом*”. Свічадо накопичує все пережите, тим і дороге поетові.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Активне використання авторського словотворення, демонстрація оксиморонного мислення у визначенні важливих категорій буття, часу, простору і т. ін. зумовлені міфомисленням поета, яке залежно від переживань набувало то релігійного, то фольклорного, то модерно-екзистенційного змісту. Найчастіше ж ці змісти є невіддільними одне від одного, демонструють універсальність світогляду митця.

На шлях духовного пересотворення себе самого В. Стус стає в умовах ув'язнення, коли залишається цілковито позбавлений можливості спілкування зі світом зовнішнім. Тоді поет активізує своє внутрішнє духовне життя. За прикладом свого учителя Г. Сковороди, “сродною” працею обирає духовне вдосконалення, творчість, спілкування з Усесвітом і Богом. У віршах тюремного періоду (а це фактично все свідоме, найбільш, у творчому розумінні, активне життя митця, коли вже знав, хто він, якою місією визначене його буття і яка ціна його творчості) авторський мікрокосм існує лише в макрокосмі Всесвіту. Прояв творчої інтуїції як внутрішньої сили знаходить своє втілення в міфологічній реконструкції власного життєвого шляху, який поет інтуїтивно відчув як корелятивну пару до Голгофи Спасителя. І хоч у віршах-провидіннях збірки “Палімпсести” В. Стус сам боронив собі переступати межі дозволеного, зазирати “за крайчасу”, усе ж передбачив свій шлях, описав його за класичною канвою християнських ініціацій. Першим етапом свого духовного досвіду визначає розрив з минулим, і це посвячення далось йому ціною надлюдських страждань. Цей розрив описано як особисту

трагедію у віршах з кульмінацією зламу, розриву, грози, хвищі. Драматично загострене сприйняття світу позначилося на інтонаційно-синтаксичних особливостях віршів. Ламкий та імпульсивний ритм, інтонаційні злети, значущі паузи, еліптичні конструкції, градації, підсилені анафорою, передають психологічні стани, пов'язані із семантикою голосінь, заламування рук, розпуки. Названі лексико-інтонаційні засоби визначають ірраціональне підґрунтя поезії В. Стуса.

Усі подальші ірраціональні стани – входження смерті, нове духовне народження – пов'язані з категорією *sacrum* у її ототожнюють з божественною присутністю в наперед визначеній Долі. Стус – людина високої Долі. Тому лексико-інтонаційні засоби, з одного боку, спрямовані на передачу ірраціонального відчуття фатальної запрограмованості на смерть за ідеали добра і правди, з іншого, – увиразнюють екзистенційну поставу “кшталтування” духу, філософію “самособоюнаповнення”, коли повсякчас відбувалося укріплення у вірі, у можливості перебути випробування і вижити всупереч нищенню. У віршах збірки “Палімпсести” звучить психологічна установка на позитивну можливість відбутися і самоствердитися у творчості. Звукова інкрустація віршів відрізняється чергуванням асонансів та алітерацій. Щоб створити бінарні опозиції та водночас примирити їх, Стус звертається до поезики оксиморонів, що стає провідною ознакою його стилю. Емотиви “біль”, “доля”, “ріка”, “путь”, акумульовано довкола звукових метафор, що варіюють та увиразнюють основне значення звукообразу. Безліч звукових образів на означення голосінь, водяного шалу, реву сурм озвучують особистий Апокаліпсис митця. За допомогою градації та дорошування смислу лексем поет змальовує свій шлях через категорію універсальності, що об'єднує всі життєві смисли. Цим можна пояснити створення великої кількості лексем, які у варіантах представляють містичну дорогу митця. Інтенсивне словотворення, варіанти лексем для характеристики ключового образу збірки підтверджують, що палімпсести є основним принципом авторського текстотворення, коли кожна наступна оповідь, кожен наступний прозовірш продовжує тему

попереднього, а кожен попередній є палімпсестом для наступного. Саме тому збірка “Палімпсести” прочитується як єдиний текст. У темі міфологічного представлення власного шляху та перейдених духовних метаморфоз символічно-міфологічні образи віршів В. Стуса викорінюють національну закомплексованість, провінційність української літератури, містять універсальні смисли, адже ірраціональне відчуття смерті долається утвердженням власного творчого безсмертя. Ця стаття є фрагментом дослідження міфопоетики В. Стуса. Окреслені в ній питання становлять особливий інтерес в сучасному літературознавстві та потребують детальнішого вивчення.

Література

1. Бондаренко А. Поетичний звукопис у творах Василя Стуса: феноменологічна проекція. *Дивослово*. 2008. № 1. С. 49–52.
2. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
3. Івашко В. Міф про Василя Стуса як дзеркало шістдесятників. *Світovid*. Липень-вересень 1994. Число III (16). С. 104–120.
4. Лановик М. Ірраціональна інтерпретація художніх текстів : *intuitio versus ratio*. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: зб. наук. праць. Київ : Твім інтер, 2008. Вип. 31. Ч. 2. С. 78–88.
5. Москалець К. Василь Стус : незавершений проект. *Стус В. Твори : у 12-и т.* Київ : Київська Русь, Факт, 2007. С. 7–38.
6. Москалець К. Страсті по Вітчизні. *Людина на крижині. Літературна критика та есеїстика*. Київ : Критика, 1999. С. 209–254.
7. Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) : монографія. Дрогобич-Люблін : Посвіт, 2008. 600 с.
8. Стус Д. “Палімпсести” Василя Стуса : творча історія та проблема тексту. Стус В. Твори : у 4-х т. 6 кн. Т. 3. Кн. 1. : Палімпсести. Львів : Просвіта, 1999. С. 5–22.
9. Стус В. Твори : у 4-х т. 6 кн. Т. 4 : Повісті та оповідання. Літературна критика. Публіцистичні листи. Львів : Просвіта, 1994. 543 с.
10. Стус В. Твори : у 4-х т. 6 кн. Т. 3. Кн. 1. : Палімпсести. Львів : Просвіта, 1999. 485 с.
11. Яструбецька Г. Концепція збірки “Палімпсести” В. Стуса. *Слово і час*. 2010. № 9. С. 30–38.

References

1. Bondarenko A. Poetychnyi zvukopys u tvorakh Vasyliia Stusa: fenomenolohichna proektsiia. *Dyvoslovo*. 2008. № 1. S. 49–52.
2. Voitovych V. Ukrainaska mifolohiia. Kyiv : Lybid, 2002. 664 s.
3. Ivashko V. Mif pro Vasyliia Stusa yak dzerkalo shistdesiatnykiv. *Svitovyid*. Lypen-veresen 1994. Chyslo III (16). S. 104–120.
4. Lanovik M. Irratsionalna interpretatsiia khudozhnikh tekstiv : *intuitio versus*

ratio. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*: zb. nauk. prats. Kyiv : Tvim inter, 2008. Vyp. 31. Ch. 2. S. 78–88.

5. Moskalets K. Vasyl Stus : nezavershenyi proekt. Stus V. Tvory : u 12-y t. Kyiv : Kyivska Rus, Fakt, 2007. S. 7–38.

6. Moskalets K. Strasti po Vitchyzni. *Liudyna na kryzhyni. Literaturna krytyka ta eseistyka*. Kyiv : Krytyka, 1999. S. 209–254.

7. Nabytovych I. Universum sacrumy v khudozhnii prozi (vid Modernizmu do Postmodernizmu) : monohrafiia. Drohobych-Liublin : Posvit, 2008. 600 s.

8. Stus D. “Palimpsesty” Vasyliia Stusa : tvorcha istoriia ta problema tekstu. *Stus V. Tvory* : u 4-kh t. 6 kn. T. 3. Kn. 1. : Palimpsesty. Lviv : Prosvita, 1999. S. 5–22.

9. Stus V. Tvory : u 4-kh t. 6 kn. T. 4 : Povisti ta opovidannia. *Literaturna krytyka. Publitsystychni lysty*. Lviv : Prosvita, 1994. 543 s.

10. Stus V. Tvory : u 4-kh t. 6 kn. T. 3. Kn. 1. : Palimpsesty. Lviv : Prosvita, 1999. 485 s.

11. Yastrubetska H. Kontseptsiiia zbirky “Palimpsesty” V. Stusa. *Slovo i chas*. 2010. № 9. S. 30–38.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.